

PROMJENE STAVOVA PREMA OSOBAMA SA SOMATOPSIHIČKIM OŠTEĆENJIMA U FUNKCIJI INFORMACIJA*

Stančić, V., Kovačević, V., Mejovšek M., i
Novosel, M.

Zavod za defektologiju Fakulteta za
defektologiju – Sveučilišta u Zagrebu

UDK: 159.922.27

Originalni znanstveni rad

Prispjelo: 26. 06. 1981.

SAŽETAK

Cilj je ovog istraživanja bio ustanoviti da li relevantne informacije utječu na promjene stavova radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Uspoređujući stavove eksperimentalnog i kontrolnog uzorka radnika nađeno je da eksperimentalno ubačene informacije u eksperimentalnom uzorku djeluju u povoljnom smislu na promjene stavova radnika prema invalidima (osobama oštećena vida, sluha i tjelesnim invalidima), ali ne i prema mentalno retardiranim osobama. U eksperimentalnom uzorku informacije su posredovane putem tvorničkih novina, razglasa i predavanja stručnjaka; pokazalo se da se najveći uspjeh postiže putem informacije u tvorničkim novinama. Statistička analiza podataka provedena je primjenom metoda MANOVA I DISCRM na temelju Cooley-Lohnesovog programa.

1. UVOD

Poznato je da psihosocijalni položaj osoba sa somatopsihičkim oštećenjima** ovisi, među ostalim, i o stavovima uže i šire socijalne okoline u kojoj se takve osobe nalaze ili u koju ulaze. Ima relativno mnogo istraživanja u inozemstvu, a nekoliko i u našoj zemlji, koja na ovaj ili onaj način ukazuju da stavovi obiteljske, a zatim i šire socijalne okoline utječu na razvoj određenih karakteristika ličnosti i samopercepciju osoba s oštećenjima (djece i odraslih), na kreiranje objektivnih mogućnosti koje im se pružaju, na njihovu profesionalnu i širu socijalnu integraciju (Allen i Pearson, 1928; Meng, 1938; Wright, 1960; Gasson, 1966; Lukoff i Whiteman, 1969; Podeanu-Czehofsky, 1975; Stančić, Tonković, Zovko, 1979. itd.).

Zbog važnosti utjecaja stavova socijalne okoline na psihosocijalni položaj osoba sa somatopsihičkim oštećenjima (bez obzira na društvenu određenost i dinamiku stavova), nije čudo da neki autori zaključuju da društvo na neki način arbitrarno stvara hendikep određenim imputacijama nepoželjnih razlika sa strane drugih (Bartel i Guskin, 1971). Navodi se da okolnost hoće li neka objektivna varijacija (tjelesna invalidnost, sljepoća, gluhoća, određena razina i kvalitet intelektualnog funkcioniranja - u prvom su redu objektivne somatopsihičke varijacije) biti socijalno relevantna oštećenja i u kojem stupnju će to ona biti, ovisi o društveno-ekonomskoj strukturi nekog konkretnog društva, o društvenim odnosima, o njegovu vrijednosnom sistemu, odnosno o vladajućoj ideologiji (a tu ulaze i stavovi),

* Ovaj je izvještaj dio projekta „Evaluacija načina formiranja javnog mnijenja o invalidima“, koji su djelomično financirali SIŽ VII za znanstveni rad, Sveučilište u Zagrebu i Savez društava defektologa Hrvatske

** Pod terminom „osobe sa somatopsihičkim oštećenjima“ podrazumijevaju se one osobe koje imaju znatnija oštećenja vida, sluha i motorike (u daljem tekstu: invalidi) i one koje spadaju u skupinu mentalno retardiranih.

o zahtjevima koje ono stavlja pred svoje članove, o mogućnostima koje im pruža i o razvoju odgovarajućih znanosti i tehnika (Stančić, 1977). S obzirom na važnost stavova kao djelomične determinante psihosocijalnog položaja osoba sa somatopsihičkim oštećenjima, razumljivi su teorijski interes i praktička usmjerenost ispitivanja njihova sadržaja, dinamike i mogućnosti njihova mijenjanja.

2. STRUKTURA STAVOVA I NJIHOVA DINAMIKA

Neki definiraju stav kao tendenciju individuuma da procjenjuju neki objekt ili njegov simbol kao pozitivan ili negativan duž dimenzije „poželjnost-nepoželjnost“ (Katz i Stotland, 1959). Struktura stavova je složena i sastoji se iz kognitivne, emocionalne i motivacijske komponente. Motivacijska komponenta sadržana je u tome što stavovi s jedne strane proizlaze iz određenih potreba čovjeka (nivo erga - Cattell, 1978), a s druge strane što oni sami utječu na ponašanje, pri čemu svoju motivacijsku snagu crpu iz osnovnih potreba ili ergova (Cattell, 1978).

Stavovi su povezani s vrijednosnim sistemom pojedinca. „Priroda i opseg veze između stavova i sistema vrijednosti imaju važne implikacije ne samo za količinu presije koju je potrebno mobilizirati da se oni promijene već i za tip sile koja će proizvesti promjenu...“, kažu Katz i Stotland (1959). - „Pretpostavlja se, prvo, da će afektivna komponenta stava biti pojačana, ako je povezana s vrijednosnim sistemom. Drugo, informacije koje su kontradiktorne specifičnom stavu usko povezanom s vrijednosnim sistemom rezultirat će mobilizacijom nekih vjerovanja u tom sistemu...Količina informacijske potpore stava derivira se ne samo iz njegove vlastite kognitivne

komponente već i iz vrijednosnog sistema kojemu je on dio. Napokon, utjecaj, koji se vrši da bi se pridonijelo pokušaju promjene stava, treba uzeti u račun sadržaj sistema vrijednosti s kojim je stav povezan i motivacijske sile koje vrijednosni sistem može reflektirati“ (Katz i Stotland, 1959).

Tipovi stavova mogu biti različiti te o njima ovisi i utjecaj informacija u pravcu njihova mijenjanja. Katz i Stotland (1959) iznose hipoteze o nekoliko tipova stavova i njihovu mijenjanju: a) Intelektualizirani stavovi koji imaju snažnu kognitivnu komponentu, iako im nedostaje motivacijska komponenta; oni proizlaze iz snažne želje za realističkim i koherentnim razumijevanjem svijeta. Budući da ti stavovi teže međusobnoj integraciji, oni se mogu mijenjati putem promjena u kognitivnoj strukturi. b) Stavovi orijentirani prema akciji: ljudi mogu zadovoljiti svoje potrebe i razviti tendenciju za akciju prema vrednovanim objektima s minimalnom kognitivnom reprezentacijom. Takve je stavove često teško mijenjati zbog specifične prirode nagrade koju pružaju pojedincu. c) Uravnoteženi stavovi u kojima su sve tri komponente otprilike jednake. Oni se mogu mijenjati variranjem varijabli kazne i nagrade, načinima izbjegavanja ili primicanja ciljevima i percepcijom tih načina (Katz i Stotland, 1959, str. 451-452).

Naročitu važnost imaju tzv. ego-instrumentalni i ego-defenzivni stavovi. Stav ima ego-instrumentalnu funkciju ukoliko podržava koncepciju individuuma o samome sebi kao određenoj vrsti osobe. Ego-instrumentalni stavovi mogu biti djelatni u odnosu nekih ljudi prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima jer oni subjektivno kao da potvrđuju razlike između jednih i drugih. Ego-defenzivni stavovi podržavaju i štite ego kao i instrumentalni stavovi, ali njihov izražaj dovodi i do direktnog zadovoljenja. Oso-

ba koja projicira vlastita neprijateljska čuvstva u druge i napada ih, postizava dvoje: projekcijom vlastite agresije štiti sliku o samoj sebi time što ne priznaje vlastite nedostatke već ih projicira u druge; izražavajući pak agresiju prema drugima, ona se sama oslobađa emocionalne tenzije (Katz i Stotland, 1959).

Katz i Stotland (1959) iznose čitav niz pretpostavki o uvjetima i načinima promjene stavova. U kontekstu našeg istraživanja važne su one pretpostavke koje se odnose na informacije kao faktor mijenjanja kognitivne komponente stavova i time eventualno samih stavova.

3. KOGNITIVNA KOMPONENTA STAVOVA

Iako kognitivna komponenta ima u stavovima različitu ulogu u ovisnosti o tipu i funkciji stava, ipak je ona u svakom slučaju nužna da bi se stav prema nekom objektu uopće mogao zauzeti. Ona može biti minimalna, velikim dijelom iskrivljena, ali je potrebna bar u tolikoj mjeri da posluži za identifikaciju objekta i da ga stavi u odnos prema nekom standardu za procjenu. Ne može netko imati stav prema mentalno retardiranim osobama ako ne zna da one postoje. Ne postoji potpuna korelacija između kognitivne i emocionalno-motivacijske komponente stavova, što znači da individuum može neki objekt vrlo visoko ili vrlo nisko procjenjivati uz vrlo malo znanje o tom objektu: netko može imati određene stavove o gluhim osobama uz vrlo malo znanja o njima.

S druge strane, ne treba potcjenjivati kognitivnu komponentu u formiranju stavova i značenje informacija u naporima njezina mijenjanja. Katz i Stotland (1959) smatraju da se intelektualizirani i uravnoteženi stavovi mogu mijenjati modificiranjem njihove kognitivne komponente. Iako s pravom navode među svo-

jim pretpostavkama da ključni faktori u promjenama stavova (govoreći o njima općenito) nisu situacione sile ili količina i tip informacija kojima je individuum izložen već odnos tih faktora prema motivacijskim oblicima (pattern) pojedinca, to ne znači da kognitivna komponenta nema važnosti: ona je važna, a njezina relativna važnost varira u ovisnosti o tipu i funkciji stava, odnosno o motivacijskim oblicima. Utjecaj informacija je dakle selektivan. Pokusi Katza, Sarnoffa i Mc Clintocka pokazali su da se informacijama i pokušajima kognitivnog restrukturiranja nije moglo u značajnoj mjeri utjecati na subjekte sa snažno izraženim ego-defenzivnim stavovima izmjerenim pomoću projektivnih testova (Katz i Stotland, 1959, str. 463).

Iz nekih kasnijih psiholoških istraživanja kao da se može zaključiti o većoj važnosti kognitivnih funkcija i sadržaja u ponašanju čovjeka i formiranju stavova, nego što eventualno dopuštaju neka ranija shvaćanja naročito ona psihoanalitičkog porijekla koja sve svode na određene dinamičke faktore (nagone, fiksacije, inhibitorne sile). Bieri (1966) je uveo pojam „kognitivna kompleksnost“ koju definira kao relativni stupanj diferencijacije unutar individualnog sistema dimenzija za razumijevanje ponašanja drugih: kognitivno kompleksniji individuum ima pokretljiviji sistem za percepciju i interpretaciju ponašanja drugih od manje kompleksnih osoba. Adams-Weber (1969) u jednom istraživanju potvrdio je hipotezu da će relativno kompleksna osoba pokazivati više vještine od relativno jednostavnih osoba u zaključivanju o personalnoj konstrukciji drugih u socijalnim situacijama, te će biti spremnija da shvati različita gledišta drugih osoba jer ima unutar svog sistema na raspolaganju veći broj alternativnih linija za interpretaciju njihova ponašanja. - Iako spomenuta istraživanja Bieria i Adams-We-

bera nemaju neposrednu intenciju da analiziraju utjecaj „kognitivne kompleksnosti“ na formiranje stavova, ipak se čini da je očita važnost „kognitivne kompleksnosti za oblikovanje stavova i njihovo mijenjanje pod utjecajem informacija. Kognitivno kompleksniji ljudi bit će vjerojatno objektivniji i fleksibilniji u formiranju stavova, njihovi stavovi bit će otvoreniji novim informacijama. Nalazi takve vrste daju dalju osnovu za pretpostavku da informacije, iako se ne poriče povezanost mogućnosti njihova djelovanja s motivacijskim oblicima pojedinca, mogu djelovati na formiranje stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

4. PROMJENA KOGNITIVNE KOMPONENTE STAVOVA U KONTEKSTU OVOG ISTRAŽIVANJA

Prema onome što do sada znamo ili pretpostavljamo o dinamici promjene stavova, njih je moguće mijenjati na nekoliko načina, npr. promjenama sistema vrijednosti u koji su oni integrirani, a u ovisnosti o tipovima stavova i oblicima njihove motivacijske komponente. Da bi utjecaj u pravcu njihova mijenjanja bio najveći, potrebna je razdioba subjekata na temelju njihovih potreba i vrijednosti, što bi dovelo do različitih predikcija u vezi s primjenom diferenciranih metoda njihove promjene. Do sada je najveći broj istraživanja o promjenama stavova, primjećuju Katz i Stotland, počeo sa samim stavovima i pretpostavljao zajednički oblik motivacije za sve ljude. - Mišljenje smo da sve to što je rečeno zaslužuje pažnju i naročito vrijedi za laboratorijska istraživanja, za rad u manjim grupama, za kliničku praksu, ali je teško primjenljivo za opsežnija ispitivanja (s obzirom na broj varijabli i broj ispitanika) kojima je cilj ispitivanje nekih metoda mijenjanja stavova pomoću mass-media da

bi se ocijenila njihova uspješnost u nediiferenciranom utjecaju na populaciju, koju u praksi nije moguće selekcionirati s obzirom na oblike motivacije i tipove stavova.

U socijalnim akcijama često se obraćamo javnosti pružajući joj određene informacije a s željom da se upravo njima djeluje na stavove. U kontekstu ovoga istraživanja, kojim smo željeli ustanoviti utječu li informacije na promjene stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima i koje su metode informiranja relativno uspješnije, nije bilo moguće ni potrebno izvršiti razdiobu ljudi prema njihovim potrebama i sistemima vrijednosti, jer se informacijama takve vrste redovito obraćamo svim ljudima. To, naravno, nimalo ne umanjuje važnost pretpostavke da informacije ne djeluju jednako na sve stavove i na sve ljude. Usput neka bude napomenuto da je u okviru ovog projekta bila ispitana i povezanost između nekih karakteristika ličnosti i stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, ali ne u odnosu na utjecaj informacija kao faktora promjene stavova (Kovačević, Mejovšek, Novosel, Stančić, 1979).

5. OSNOVA, CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

U ovom se istraživanju pošlo od jedne dobro dokumentirane činjenice i od jedne osnovane pretpostavke: 1. Psihosocijalni položaj osoba sa somatopsihičkim oštećenjima određen je, među ostalim, stavovima uže i šire socijalne okoline prema njima, odnosno prema njihovu oštećenju i 2. oblikovanje stavova i njihovo mijenjanje stoji pod utjecajem, među ostalim, informacija o objektu stava, informacija koje djeluju na njegovu kognitivnu komponentu.

Psihosocijalni položaj osoba s oštećenjima ima različite dimenzije, među ostalim i onu koja se odnosi na njihovo pri-

hvaćanje i položaj u radnim sredinama. Ako taj položaj ovisi i o stavovima radne sredine prema njima, očita je važnost ispitivanja tih stavova i, ako oni nisu sasvim primjereni, evaluacije uspješnosti različitih načina informiranja radnika u svrhu postizanja njihove pozitivne promjene. Iz navedenog proizlaze i ciljevi ovog istraživanja:

1. Ustanoviti kakvi su stavovi radne sredine prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima (osobama s oštećenjima vida, sluha i motorike, koje su u ovom radu zbog kratkoće zovu invalidima, i prema mentalno retardiranim osobama).

2. Ustanoviti da li informacije o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima utječu na promjene stavova prema njima u pozitivnom smislu.

3. Ustanoviti kakva je relativna uspješnost različitih načina informiranja radnika.

Iz navedenih ciljeva proizlaze i hipoteze istraživanja koje se ovdje eksplicitno navode:

1. Postoji razlika između stavova radnika: a) prema invalidnim osobama i b) prema mentalno retardiranim osobama, u korist prvih.

2. Informiranje radnika o invalidnim osobama i o mentalno retardiranim osobama pozitivno utječe na njihove stavove.

3. Postoji razlika u relativnoj uspješnosti različitih načina informiranja radnika o invalidima i o mentalno retardiranim osobama.

6. METODE ISTRAŽIVANJA

6.1. Uzorci ispitanika - Metodom sistematskog slučajnog izbora uzorci za ovo istraživanje izabrani su u četiri velike organizacije udruženog rada na području grada Zagreba. Pri izboru ispitanika vodilo se računa da proporcionalno budu zastupljeni slijedeći stratumi radnika: neposredna proizvodnja, administracija i rukovodeća radna mjesta (različitog nivoa). Ispitivanjem je ukupno bilo obuhvaćeno 362 ispitanika oba spola starijih od 18 godina, a u svrhu provjera hipoteza oni su bili podijeljeni u dva uzorka: a) eksperimentalni uzorak koji je obuhvaćao radnike dviju radnih organizacija (N = 196) i b) kontrolni uzorak koji je obuhvaćao radnike preostalih dviju radnih organizacija (N = 166).

6.2. Sredstva ispitivanja - U svrhu provođenja dijela istraživanja koje je predmet ovog izvještaja bilo je potrebno konstruirati tri sredstva: 1. anketni list za ispitivanje stavova radnika prema invalidima i mentalno retardiranim osobama, 2. anketni list o izvorima informacija o invalidima i mentalno retardiranim osobama, 3. sadržaj informacija o jednim i drugim osobama emitiran u eksperimentalnom uzorku. Uzorci varijabli koje se odnose na stavove radnika (u stvari: indikatori stavova) i na izvore informacija bili su uvršteni u jedan anketni list koji je nosio naziv „Anketa o invalidnim osobama“.

U jednoj organizaciji udruženog rada u Zagrebu, koja nije ušla u uzorak, izvršeno je predtestiranje anketnog lista na izabranoj grupi radnika iz neposredne proizvodnje niskog obrazovnog nivoa, kako bi on mogao poslužiti i za ostale obrazovne nivoe. Na temelju predtestiranja obavljen je čitav niz izmjena u anketnom listu, a nakon toga izmijenjeni anketni list primijenjen je na još jednoj

grupi radnika više obrazovne razine; tom je prilikom dobiven i iskorišten čitav niz korisnih sugestija; nakon čega se prišlo izradi druge verzije anketnog lista. Tom je verzijom obavljeno pokusno anketiranje*, nakon čega je izrađena treća verzija anketnog lista koja je upotrebljena u istraživanju. Ta je verzija sadržavala slijedeće uzorke varijabli:

1. 19 varijabla - indikatora stavova prema invalidima
2. 18 varijabla - indikatora stavova prema mentalno retardiranim osobama
3. 19 varijabla koje se odnose na izvore informacija o invalidima
4. 18 varijabla koje se odnose na izvore informacija o mentalno retardiranim osobama
5. 6 varijabla koje se odnose na sklonost ispitanika da se služe općim izvorima informacija.

Sve varijable navedenih uzoraka prikazane su u tablici I.

Tablica I - Uzorci varijabla - indikatora stavova prema invalidima i mentalno retardiranim osobama, uzorci varijabla o izvorima informacija i o sklonosti ispitanika da se služe općim izvorima informacija.

1. Varijable - indikatori stavova prema invalidima

1. Najbolje bi bilo da sva invalidna djeca polaze specijalne škole
2. Invalidne osobe su isto tako pametne kao i neinvalidne osobe
3. Treba paziti što će se reći u društvu invalidne osobe
4. Invalidi češće izostaju s radnog mjesta od ostalih

5. Bilo bi najbolje da svi invalidi žive i rade u posebnim zajednicama, odnosno odvojeno od neinvalidnih osoba
6. Roditelji invalidnog djeteta trebaju biti manje strogi s tim djetetom nego roditelji djeteta koje nije invalid
7. Invalidi bi se najbolje mogli ospsobiti za rad i život u posebnim ustanovama
8. Bolje je da društvo preuzme brigu za invalide umjesto porodice
9. Invalidi na radnom mjestu proizvode više škarta nego drugi radnici
10. Invalidi mogu voditi normalan društveni život
11. Invalidi mogu u poduzeću raditi u jednakim uvjetima kao i druge osobe
12. Invalidne osobe su u radnoj organizaciji više izolirane (osamljene) od drugih radnika
13. Invalidi su jednako vrijedni kao i druge osobe
14. Invalidne osobe su isto tako sretne kao i neinvalidne osobe
15. Invalidi mogu sudjelovati u samoupravnim organima organizacije udruženog rada
16. Invalidi mogu postići istu normu u radu kao i neinvalidi
17. Međuljudski odnosi s invalidnim osobama mogu se jednako dobro uspostaviti kao i s neinvalidnim osobama
18. Bilo bi najbolje da invalidi imaju u radnim organizacijama posebne odjele
19. Invalidne osobe najveći dio vremena provode s invalidnim osobama

* Rezultati ovog anketiranja obrađeni su i objavljeni pod naslovom Kovačević, Novosel, Stančić i Vrbančić: „Utjecaj socijalnog statusa i informiranosti na stavove radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima”. U: Istraživanja na području defektologije I, Fakultet za defektologiju, Zagreb, 1978. str. 341-349.

2. Varijable - indikatori stavova prema mentalno retardiranim osobama

1. Treba paziti što će se reći u društvu mentalno (umno) zaostale osobe
2. Najbolje je da mentalno (umno) zaostala djeca polaze specijalne škole
3. Bolje je da društvo preuzme brigu za mentalno zaostale osobe umjesto porodice
4. Mentalno zaostale osobe bi se najbolje mogle osposobiti za rad i život u posebnim ustanovama
5. Mentalno zaostale osobe su isto tako sretne kao i ostale osobe
6. Mentalno zaostale osobe su jednako vrijedne kao i druge osobe
7. Bilo bi najbolje da mentalno zaostali, ako rade, imaju u radnim organizacijama posebne odjele
8. Mentalno zaostale osobe, ukoliko rade, mogu raditi u jednakim uvjetima kao i druge osobe
9. Mentalno zaostale osobe mogu voditi normalan život kao i ostale osobe
10. Mentalno zaostali mogu postići u radu istu normu kao i ostali
11. Bilo bi najbolje da sve mentalno zaostale osobe žive i rade u posebnim zajednicama, odnosno odvojeno od ostalih osoba
12. Mentalno zaostali najveći dio vremena provode s mentalno zaostalima
13. Roditelji mentalno zaostalog djeteta trebaju biti manje strogi s tim djetetom nego roditelji djeteta koje nije mentalno zaostalo
14. Mentalno zaostale osobe proizvode na radnom mjestu više škarta nego drugi radnici
15. Međuljudski odnosi s mentalno zaostalima mogu se jednako dobro uspostaviti kao i s drugim osobama

16. Mentalno zaostale osobe mogu sudjelovati u samoupravnim organima organizacije udruženog rada
17. Mentalno zaostali češće izostaju s radnog mjesta od ostalih
18. Mentalno zaostale osobe su u radnoj organizaciji više izolirane (osamljene) od drugih radnika

3. Varijable - izvori informacija o invalidima

1. Nešto ste čuli od znanaca ili rođaka o invalidima
2. Čitali ste o invalidima
3. Postoji invalidna osoba na Vašem odjelu (pogonu)
4. Radite ili ste radili (u istoj radnoj grupi) s invalidom
5. Imate u susjedstvu invalidnu osobu
6. Družite se izvan radnog mjesta s invalidom (invalidima)
7. Invalidnu osobu imate u rodbini
8. U vlastitoj porodici imate invalidnu osobu
9. Bavite se invalidima profesionalno
10. Ja sam invalid

Jeste li o invalidima dosada bili informirani preko:

11. razglasa u Vašoj radnoj organizaciji
12. novina (lista) koje izdaje Vaša radna organizacija
13. predavanja stručnjaka u Vašoj radnoj organizaciji
14. letaka koje povremeno dobijete u Vašoj radnoj organizaciji
15. televizijskog programa
16. radio-programa (redoviti radio-program)
17. dnevne ili tjedne štampe (novine)
18. stručne ili popularne literature
19. predavanja na narodnim ili zdravstvenim sveučilištima

4. Varijable - izvori informacija o mentalno retardiranim osobama

1. Čitali ste o mentalno retardiranim osobama
2. Nešto ste čuli o mentalno zaostalima od znanaca ili rođaka
3. Postoji mentalno zaostala osoba na Vašem odjelu (pogonu)
4. Radite ili ste radili (u istoj radnoj grupi) s mentalno zaostalom osobom
5. Imate u susjedstvu mentalno zaostalu osobu
6. Družite se izvan radnog mjesta s mentalno zaostalom osobom
7. Imate mentalno zaostalu osobu u rodbini
8. U vlastitoj porodici imate mentalno zaostalu osobu
9. Bavite se mentalno zaostalima profesionalno

Jeste li o mentalno zaostalima do sada bili informirani preko:

10. razglasa u Vašoj radnoj organizaciji
11. novina (lista) koje izdaje Vaša radna organizacija
12. predavanja stručnjaka u Vašoj radnoj organizaciji
13. letaka koje povremeno dobijete u Vašoj radnoj organizaciji
14. televizijskog programa
15. radio-programa (redoviti radio-program)
16. dnevne i tjedne štampe (novine)
17. stručne i popularne literature
18. predavanja na narodnim ili zdravstvenim sveučilištima

5. Varijable koje se odnose na sklonost ispitanika da se služe općim izvorima informacija

1. Koliko često slušate radio-program?

2. Koliko često pratite TV-program?
3. Koliko često čitate dnevnu štampu?
4. Koliko često posjećujete popularna predavanja (zdravstvena, prosvjetna) izvan radne organizacije?
5. Slušate li uglavnom tvornički razglas?
6. Citate li tvornički list?

Odgovori ispitanika na varijable - indikatore stavova dihotomizirani su tako da se ocjenjuju vrijednostima 1 odnosno 2. Odgovori koji znače usmjerenje prema segregaciji osoba sa somatopsihičkim oštećenjima ocjenjuju se vrijednošću 1, a odgovori usmjereni prema njihovoj socijalnoj integraciji ocjenjuju se vrijednošću 2. Analogan način ocjenjivanja odgovora primjenjivan je i u odnosu na izvore informacija. Odgovor da određeni izvor informacija postoji, ocjenjuje se vrijednošću 2, a da ne postoji, vrijednošću 1. Odgovori na neke varijable - izvore informacija bili su podijeljeni na tri kategorije (gotovo nikad -1-, često -2-, svakodnevno -3-).

Sadržaji informacija o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima odnose se na pet područja i emitirani su u eksperimentalnom uzorku pod slijedećim naslovima:

1. Tjelesni invalidi i njihove mogućnosti
2. Tko su slijepi i što oni mogu
3. Gluhi radnici u organizacijama udruženog rada
4. Invalidi u našem društvu
5. O problemima mentalne retardacije

6.3. Provođenje istraživanja - Sva anketiranja bila su obavljena u domaćinstvima respondenata, a ne na radnom mjestu, što je bilo potrebno zbog osiguranja najpovoljnijih uvjeta za njihovu suradnju. U toku pripreme mjernog instru-

menta, kao i u prvom i drugom glavnom anketiranju, sudjelovali su posebno izvježbani anketari; u pokusnom anketiranju, npr., uz anketare sudjelovali su i „kontrolori“ koji su obavljali evaluaciju rada anketara. U prvom glavnom ispitivanju eksperimentalnog i kontrolnog uzorka individualno anketiranje radnika na njihovim kućnim adresama obavilo je 14 anketara s oko 50% ponovljenih posjeta, do kojih je dolazilo ako prilikom prve kućne posjete izabrani ispitanik nije bio kod kuće. U prvom glavnom anketiranju ukupno je u oba uzorka obuhvaćeno 399 respondenata.

Budući da se ovim istraživanjem htjelo ustanoviti kakvu vrijednost u smislu pozitivnog mijenjanja stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima imaju različiti načini informiranja radnika, prišlo se je organizaciji informiranja nakon provedenog ispitivanja početnih stavova. U dvije radne organizacije u kojima su bili ispitanici eksperimentalnog uzorka bilo je provedeno informiranje radnika o problemima, karakteristikama i potencijalima invalidnih i mentalno retardiranih osoba materijalima pod ranije navedenim naslovima. Ti su materijali u radnim organizacijama eksperimentalnog uzorka sukcesivno bili emitirani na dva načina: 1. putem internih tvorničkih novina, 2. putem razglasa. U kontrolnom uzorku, kojemu su pripadali radnici preostalih dviju radnih organizacija, nije bilo takvih „ubačenih“ informacija.

Kako je u vremenu između prvog i drugog anketiranja bilo prikazano nekoliko filmova koji su na neki način obrađivali problematiku osoba sa somatopsihičkim oštećenjima, to su u anketni list za drugo anketiranje bile uključene tri varijable koje se odnose na informiranost putem filmova. To su ove varijable:

1. Da li ste o invalidima bili informirani putem filmova u kinematografima?

2. Da li ste o mentalno zaostalima bili informirani putem filmova u kinematografima?
3. Koliko često idete u kino?

Nakon emitiranih informacija u eksperimentalnom uzorku bilo je izvršeno drugo glavno anketiranje respondenata u oba uzorka da bi se ustanovilo jesu li ubačene informacije djelovale na pozitivnu promjenu stavova u eksperimentalnom uzorku. No htjelo se također ustanoviti u kojoj su mjeri ispitanici eksperimentalnog uzorka percipirali emitirane informacije, pa je u anketni list za drugo ispitivanje bilo uključeno šest dodatnih varijabla:

1. Da li ste čitali u tvorničkom listu članak o invalidnim osobama?
2. Da li ste čitali u tvorničkom listu članak o mentalno zaostalim osobama?
3. Da li ste slušali na razglasu u vašoj organizaciji udruženog rada o slijepima?
4. Da li ste slušali na razglasu u vašoj radnoj organizaciji udruženog rada o gluhima?
5. Da li ste slušali na razglasu u vašoj organizaciji udruženog rada o tjelesno invalidnim osobama?
6. Da li ste slušali u vašoj organizaciji udruženog rada o mentalno zaostalim osobama?

Odgovori na ta pitanja bili su slijedeći: da, ne sjećam se, ne. - Kako drugim anketiranjem zbog različitih razloga nisu mogli biti obuhvaćeni svi ispitanici koji su sudjelovali u prvom anketiranju, to se u svrhu komparabilnosti podataka prvog i drugog anketiranja ukupni broj respondenata od 399 smanjio na 362 (u eksperimentalnom uzorku na 196, a u kontrolnom uzorku na 166).

6.4. Metode obrade podataka - Podaci dobiveni primjenom opisanih mjernih instrumenata obrađeni su u Sveučilišnom računskom centru (SRČE) u Zagrebu na elektronskom računararu tipa UNIVAC 1110. Primijenjena je MANOVA (multivarijatna analiza varijance) i DISCRM (multipla grupna diskriminativna analiza) na temelju Cooley-Lohnesova programa (Cooley i Lohnes, 1971). Pri tome MANOVA primarno služi svrsi redukcije i organizacije podataka za multiplu grupnu diskriminativnu analizu (Cooley i Lohnes, 1971, str. 235).

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

7.1. Provjera jednakosti stavova eksperimentalne i kontrolne grupe u početku istraživanja - Da bi se provjerila hipoteza o utjecaju informacija na stavove radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, bilo je potrebno ispitati jesu li eksperimentalni i kontrolni uzorak prije emitiranja informacija u eksperimentalnom uzorku ekvivalentni s

obzirom na stavove*). U vezi s ovim rade se o provjeri dviju statističkih hipoteza:

$$H_1 : D_k = D$$

$$H_2 : m_k = m$$

Prva je hipoteza pretpostavka multivarijatne analize varijance, a i diskriminativne analize, i glasi da populacije iz kojih potječu uzorci, a onda i sami uzorci, imaju zajedničku disperziju, odnosno da je disperzija uzorka (D_k) jednaka zajedničkoj disperziji (D). Hipoteza se provjerava kriterijskim M testom (Bex, 1949). Prema drugoj hipotezi centroid m_k (centroid odgovara aritmetičkoj sredini u višedimenzionalnom prostoru, odnosno vektoru aritmetičke sredine u tom prostoru) jednak je centroidu populacije, odnosno zajedničkom centroidu uzorka pod pretpostavkom da on najbolje reprezentira populacijski centroid. Hipoteza se testira Wilksomovom lambda (Δ), odnosno njezinim aproksimacijama, a to su χ^2 (Bartlett) i F test (Rao). Opći rezultat multivarijatne analize varijance prikazan je u tablici 2**.

Tablica 2 - Opća analiza

H_1	$M = 951,998$	F	$\frac{703}{370106}$	$= 1,209$	P = 0,0002
H_2	$\Delta = 0,768$	F	$\frac{37}{324}$	$= 2,651$	P = 0,0000

Kao što se vidi iz tablice 2 hipoteza H_1 nije potvrđena, što je prilično nespretna okolnost za provjeru hipoteze H_2 ; ipak, kao što kažu Cooley i Lohnes, mnogi istraživači više vole ignorirati pitanje homogenosti grupnih disperzija na temelju toga što je test hipoteze H_2 vjerojatno dosta snažan i pod uvjetima odstupanja njegovih pretpostavki (Cooley i Lohnes, 1971, str. 228).

Hipoteza H_2 nije također potvrđena, što znači da eksperimentalna i kontrolna grupa u času formiranja, odnosno u času početka istraživanja nisu bile jednake s obzirom na stavove prema osobama

sa somatopsihičkim oštećenjima, već je značajno bolje stavove (indikatore stavova) ispoljavala kontrolna grupa, što nam pokazuju i centriodi u tablici 4. U tablici 3 prikazani su univarijatni F omjeri za svaku varijablu „indikatore stava“ posebno. Budući da je hipoteza H_2 odbacena, tablica 3 pokazuje nam da se jedan i drugi uzorak razlikuju međusobno u varijablama - indikatorima stavova - kao sistemu, ali iz nje također vidimo u kojim su varijablama razlike najznačajnije. To su u prvom redu varijable br. 6, 9, 10, 11, 16, 17, 21, 22 i 36 (razlike su sve značajne najmanje na razini 0,05).

Tablica 3 – Unvarijantni F omjeri. s $df_1 = 1$ i $df_2 = 360$

Varijabla	Međugrupna prosječna varijanca	Unutargrupna prosječna varijanca	F omjeri	Razina značajnosti
1	2,83	1,00	2,84	0,0889
2	0,02	1,01	0,02	0,8978
3	0,79	1,00	0,79	0,6214
4	2,63	1,00	2,64	0,1011
5	3,50	1,00	3,51	0,0584
6	8,94	0,98	9,11	0,0031
7	0,10	1,01	0,10	0,7533
8	0,27	1,00	0,27	0,6125
9	6,41	0,99	6,49	0,0109
10	14,10	0,97	14,59	0,0004
11	11,49	0,97	11,80	0,0010
12	0,35	1,00	0,35	0,5638
13	0,31	1,00	0,31	0,5874
14	2,20	1,00	2,20	0,1351
15	2,32	1,00	2,32	0,1243
16	5,45	0,99	5,50	0,0185
17	5,99	0,99	6,06	0,0137
18	0,65	1,00	0,64	0,5715
19	0,05	1,01	0,05	0,8202
20	0,31	1,00	0,31	0,5853
21	4,21	0,99	4,24	0,0377
22	5,36	0,99	5,41	0,0194
23	1,64	1,00	1,64	0,1981
24	3,48	1,00	3,49	0,0592
25	2,89	1,00	2,90	0,0854
26	2,73	1,00	2,74	0,0948
27	0,14	1,01	0,14	0,7118
28	1,18	1,00	1,18	0,2784
29	0,29	1,00	0,29	0,5997
30	0,49	1,00	0,48	0,5060
31	0,85	1,00	0,85	0,6400
32	0,50	1,00	0,50	0,5131
33	3,16	1,00	3,17	0,0721
34	3,51	1,00	3,53	0,0578
35	3,15	1,00	3,16	0,0725
36	14,07	0,97	14,56	0,0004
37	0,05	1,01	0,05	0,8134

* U formiranju jednog i drugog uzorka nastojalo se da u svakom uzorku budu u jednakim proporcijama zastupljeni radnici iz neposredne proizvodnje, iz administracije i rukovodećih struktura.

** Distribucije i normalizacije svih 37 varijabli stavova u eksperimentalnom i kontrolnom uzorku, njihove aritmetičke sredine i standardne devijacije, matrice T, A i W nalaze se u dokumentaciji Zavoda za defektologiju FD i zainteresirani ih mogu dobiti na uvid.

Tablica 4 – Rezultati multiple grupne diskriminativne analize

F omjer za H2 = 2,65; totalna diskriminacija = 2,65; razina značajnosti = 0,0000
 $df_1 = 37$ $df_2 = 324$

Hi kvadrat testovi s uklonjenim sukcesivnim korijenima

Uklonjeni korijeni	Kanonički R	R kvadrat	Vlastita vrijednosti
0	0,482	0,232	0,303

Hi kvadrat	df	Razina značajnosti (Q)	Lambda	Postotak traga
90,00	37	0,0000	0,77	100,00

Faktorski sklop
 /factor pattern/ za diskriminativnu funkciju

Varijabla		Varijabla		Varijabla		Varijabla	
1	-0,183	11	0,369	21	-0,223	31	0,100
2	0,013	12	-0,064	22	-0,252	32	-0,077
3	0,097	13	0,060	23	-0,139	33	-0,193
4	0,176	14	0,161	24	0,203	34	0,204
5	0,203	15	0,166	25	0,185	35	0,193
6	0,325	16	0,254	26	-0,180	36	0,408
7	-0,034	17	0,266	27	0,041	37	-0,025
8	-0,056	18	0,087	28	0,118		
9	0,275	19	-0,024	29	-0,058		
10	0,408	20	0,061	30	-0,076		

Komunaliteti

1	0,033	11	0,136	21	0,050	31	0,010
2	0,000	12	0,004	22	0,063	32	0,006
3	0,009	13	0,004	23	0,019	33	0,037
4	0,031	14	0,026	24	0,041	34	0,042
5	0,041	15	0,027	25	0,034	35	0,037
6	0,106	16	0,064	26	0,032	36	0,166
7	0,001	17	0,071	27	0,002	37	0,001
8	0,003	18	0,008	28	0,014		
9	0,076	19	0,001	29	0,003		
10	0,167	20	0,004	30	0,006		

Postotak traga R-a objašnjen korijenom

1 3,480

Centroidi uzoraka

u jednodimenzionalnom diskriminativnom prostoru

Eksperimentalni uzorak	-0,439
Kontrolni uzorak	0,518

Rezultati multiple grupne diskriminativne analize prikazani su u tablici 4. Podaci u toj tablici pokazuju da se eksperimentalni i kontrolni uzorak s obzirom na indikatore stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima međusobno značajno razlikuju. Koeficijent kanoničke korelacije pokazuje maksimalnu povezanost između diskriminativne funkcije (37 varijabla - prediktora) i binarne varijable pripadnosti jednom od uzoraka. Aproksimacija Wilksova testa putem Raova F testa i Bartlettova χ^2 testa pokazuje da je koeficijent kanoničke korelacije značajan. Kvadrat kanoničkog koeficijenta korelacije pokazuje proporciju zajedničke varijance između kriterija da li neko pripada eksperimentalnom ili kontrolnom uzorku i varijabla indikatora stavova (varijable diskriminativne funkcije). Kako je u toj diskriminativnoj analizi broj grupa ($g = 2$) manji od broja elemenata u vektorskoj varijabli ($p = 37$), maksimalni mogući rang diskriminativnog prostora je $g - 1$, dakle moguće je bilo u konkretnom slučaju izolirati samo jednu diskriminativnu funkciju (Cooley i Lohnes, 1971, str. 244). Iz tablice 4, nadalje, vidimo da centroid za eksperimentalni uzorak ima vrijednost $-0,439$, a za kontrolni uzorak $0,518$. Kako su rezultati mjerenja normalizirani i standardizirani, može se zaključiti da se centroidi međusobno razlikuju za $0,957$ ili gotovo za čitavu jednu standardnu devijaciju. Budući da se diskriminativni model može shvatiti kao specijalan tip faktorske analize koje ekstrahira ortogonalne faktore (u na-

šem slučaju samo jedan) baterije varijabli, i to zbog specifične svrhe otkrivanja i maksimiranja razlika između kriterijskih grupa (Cooley i Lohnes, 1971, str. 243-244), moguće je dobivenu diskriminativnu funkciju interpretirati na uobičajen način.

7.2. Interpretacija diskriminativne funkcije - Autori su očekivali da u početku istraživanja neće biti razlika u stavovima prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima između eksperimentalnog i kontrolnog uzorka. Dobiveni je rezultat suprotan očekivanjima, iz čega slijedi da objašnjenje pitanja u čemu se dva uzorka najviše međusobno razlikuju može biti samo sporedan zadatak, iako se čini interesantnim taj problem analizirati i preliminarno interpretirati eventualne uvjete tih razlika. Ako promotrimo koje varijable (indikatora stavova) u relativno najvećoj mjeri koreliraju s diskriminativnom funkcijom, vidjet ćemo, prije svega, što je i razumljivo, da su to one za koje su univarijatni F omjeri u tablici 3 statistički značajni. No važnija je sadržajna analiza tih varijabli jer ona može opisati diskriminativnu funkciju.

Najveće korelacije s diskriminativnom funkcijom pokazuju varijable koje se odnose na egalizaciju postupaka i položaja osoba sa somatopsihičkim oštećenjima u školi, proizvodnji i društvu, jer se u njima oba uzorka i najviše međusobno razlikuju. To su slijedeće varijable označene rednim brojevima (u zagradi su na-

vedene korelacije): br. 6 (0,325); br. 9 (0,275); br. 10 (0,408); br. 11 (0,369); br. 16 (0,254); br. 17 (0,266); br. 21 (-0,223); ta je korelacija negativna jer varijabla br. 21 razlikuje oba uzorka u obratnom pravcu od većine ostalih varijabla; br. 22 (-0,252: objašnjenje jednako prethodnome); br. 36 (0,408). Niže korelacije s diskriminativnom funkcijom nalazimo u slijedećim varijablama: br. 1 (-0,113); br. 4 (0,176); br. 5 (0,203); br. 24 (0,203); br. 25 (0,185); br. 26 (-0,180); br. 33 (-0,193); br. 34 (0,204); br. 35 (0,193). Ako se osvrnemo na semantički sadržaj navedenih varijabla u tablici 1, vidjet ćemo da su to upravo varijable egalizacije u odgoju, proizvodnji i društvu. Varijabla br. 6 npr. glasi: Roditelji invalidnog djeteta trebaju biti manje strogi s tim djetetom nego roditelji djeteta koje nije invalid. Pozitivno socijalno evaluiran odgovor je „ne“. Ili varijabla br. 10: Invalidi mogu voditi normalan društveni život. Ovdje je pozitivno socijalno evaluiran odgovor „da“. Varijabla br. 36 glasi: Mentalno zaostali češće izostaju s radnog mjesta od ostalih. Pozitivno evaluiran je odgovor „ne“ itd. Varijable koje ne koreliraju s diskriminativnom funkcijom i ne razlikuju uzorke međusobno su uglavnom one koje se odnose na neke opće konstatacije kao npr. varijabla br. 2 (Invalidne osobe su isto tako pametne kao i neinvalidne osobe), var. br. 3 (Treba paziti što će se reći u društvu invalidne osobe), br. 8 (Bolje je da društvo preuzme brigu za invalide mjesto porodice), br. 12 (Invalidne osobe su u radnoj organizaciji više izolirane od drugih radnika) itd.

7.3. Hipoteze o determinantama razlika u stavovima između eksperimentalnog i kontrolnog uzorka - Nalaz da kontrolni uzorak u početku ispitivanja ima značajno pozitivnije socijalno evaluirane stavove prema osobama sa somatopsi-

hičkim oštećenjima od eksperimentalnog uzorka donekle začuđuje. Kao što je ranije opisano, oba su uzorka formirana istom metodologijom iz četiri velike organizacije udruženog rada u Zagrebu s približno istim proporcijama tri stratuma u svakom uzorku i s pretpostavkom da su ispitanici s obzirom na niz relevantnih varijabla u sve četiri radne organizacije jednako distribuirani. Razlike u stavovima pokazale su ipak da pretpostavka nije bila sasvim opravdana, iako za sada ne znamo točno koje su varijable odgovorne za te razlike. Eventualno bi se moglo pretpostaviti da su razlike u socioekonomskom statusu, i to naročito varijable obrazovanja, odgovorne za razlike u stavovima između eksperimentalnog i kontrolnog uzorka ispitanika. Osnovu za tu pretpostavku dalo je jedno ranije istraživanje prema kojemu se utvrdilo da je povoljnost stavova prema zaposlenim slijepima, među ostalim, određena i razinom obrazovanja ispitanika normalna vida (Stančić, Tonković, Zovko, 1979, str. 101-102).

U okviru projekta, čiji je dio ovaj izvještaj, varijable socioekonomskog statusa (SES) ispitivane su pomoću skraćene verzije anketnog lista DS-2 (Saksida, Petrović, Momirović, Banjac, 1972). Uzorak varijabli skraćene verzije anketnog lista opisan je u radu Mejovšek, Kovačević, Stančić, Novosel (1980). U ovom je radu općenito analizirana povezanost socioekonomskog statusa sa stavovima radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima i utvrđeno je da ta povezanost stvarno postoji. Problem je analiziran kanoničkom korelacijskom analizom kojom je ustanovljena značajna povezanost dva para kanoničkih varijabla koja iznosi 0,69 i 0,56. U prostoru stavova, prvu kanoničku varijablu određuje, općenito uzevši, pozitivan stav prema osobama s oštećenjima, prema egalizaciji tih osoba u proizvodnoj aktivnosti

i njihovoj integraciji u redovan život. S druge strane, prvu kanoničku varijablu u prostoru socijalnog statusa definira u prvom redu visina obrazovanja i kvalifikacija ispitanika priznata na radnom mjestu. Može se, dakle, zaključiti da socijalni status ispitanika, naročito njihovo obrazovanje, utječe na stavove prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Ako je tako, nameće se hipoteza da su povoljnije socijalno evaluirani stavovi ispitanika kontrolnog uzorka u početku ispitivanja eventualno posljedica njihova boljeg socijalno-ekonomskog statusa, naročito obrazovanja, u odnosu na ispitanike eksperimentalnog uzorka. No to je tek hipoteza koju će biti potrebno naknadno provjeriti uspoređivanjem socijalno-ekonomskog statusa obih uzoraka.

Već i sada, međutim, moguće je preliminarnom analizom nekih varijabla SES-a eventualno doći do podataka koji po-

dupiru gore iznesenu hipotezu. Naročito dvije varijable SES-a, čini se, da bi mogle imati udio u formiranju stavova radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima: jedna se odnosi na razinu obrazovanja očeva ispitanika (pitanje glasi: koju je školu završio Vaš otac?), a druga na razinu obrazovanja samih ispitanika (pitanje glasi: koju ste školu vi završili?). Razina obrazovanja oca, pretpostavlja se, daje doprinos općoj obiteljskoj klimi u kojoj je ispitanik odrastao, naročito u odnosu na informiranost ispitanika i otvorenost novim informacijama, a razina obrazovanja ispitanika, uz depozit informacija, daje također doprinos otvorenosti informacija i „kognitivnoj kompleksnosti“ o kojoj je ranije bilo govora. Podaci o postocima različitih razina obrazovanja očeva ispitanika i samih ispitanika u eksperimentalnom i kontrolnom uzorku prikazani su u tablici 5.

Tablica 5 – Podaci o razinama obrazovanja u eksperimentalnom i kontrolnom uzorku

Varijabla	Razina obrazovanja	Eksperimentalni uzorak	Kontrolni uzorak
		Postotak	Postotak
1. Koju je školu završio Vaš otac?	a/ do 4 r. osnovne škole	43%	33%
	b/ Od 4 r. osnovne škole do potpune srednje šk.	52%	55%
	c/ Više škole i fakulteti	5%	12%
2. Koju ste školu Vi završili?	a/ Do nepotpune osnovne škole	17%	5%
	b/ Do završene srednje škole	52%	63%
	c/ Više škole i fakulteti	31%	32%

Zanemarujući razlike koje se javljaju u razini obrazovanja između očeva i njihove djece, ostaje činjenica da u obje varijable SES-a koje su ovdje analizirane kontrolni uzorak pokazuje bolju strukturu obrazovanja od eksperimentalnog. Što se tiče obrazovanja očeva, znatno manji postotak u kontrolnom uzorku ima obrazovanje do 4 razreda osnovne škole, a znatno veći postotak ima obrazovanje veće od srednjeg. Što se tiče samih ispitanika, opet znatno manji postotak u kontrolnom uzorku ima obrazovanje do nepotpune osnovne (osmogodišnje) škole, a znatno veći do završene srednje škole. Iako u ovom slučaju nije pravljen nikakav test statističke značajnosti, spomenuti podaci potkrepljuju hipotezu da je razina obrazovanja u eksperimentalnoj, odnosno u kontrolnoj grupi na neki način povezana sa stavovima prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. U jednom od kasnijih izvještaja problem će se detaljnije analizirati.

7.4. Analiza indikatora stavova: provjera hipoteze br. 1

Iako su stavovi kontrolnog uzorka ispitanika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima u početku ispitivanja bili povoljniji od stavova ispitanika eksperimentalnog uzorka, to ne znači da su oni u svakom slučaju bili vrlo povoljni; to se može vidjeti iz postotka povoljnih (socijalno poželjnih) odgovora na pojedine indikatore stavova koji su prikazani u stupcu K1 tablice 6. S druge strane, postoje izvjesne indikacije da su stavovi socijalne okoline prema mentalno retardiranim osobama općenito manje socijalno povoljni od stavova prema invalidima. Da bismo bili u stanju ocijeniti kakve su odgovore na pojedine indikatore stavova davali ispitanici svakog uzorka posebno u prvom i u drugom ispitivanju, prikazani su usporedni podaci u tablici 6.

Tablica 6 – Postoci socijalno poželjnih odgovora ispitanika eksperimentalnog i kontrolnog uzorka na pitanja – indikatore stavova prema invalidima i mentalno retardiranim osobama u prvom (E_1 i K_1) i drugom (E_2 i K_2) ispitivanju*

Postoci socijalno poželjnih odgovora na pitanja – indikatore stavova prema invalidima					Postoci socijalno poželjnih odgovora na pitanja – indikatore stavove prema mentalno retardiranim osobama				
Var.	E_1	E_2	K_1	K_2	Var.	E_1	E_2	K_1	K_2
1	19,8	30,5	13,3	33,9	2	6,1	3,6	1,8	4,8
2	94,9	92,4	95,2	91,5	1	10,2	15,2	12,1	12,1
3	16,8	22,8	20,6	27,9	17	29,9	38,1	49,7	41,8
4	50,3	56,9	59,4	57,6	11	67,0	65,5	64,2	61,2
5	83,8	83,8	90,3	88,5	13	31,0	26,9	27,9	37,0
6	43,7	50,8	60,0	60,0	4	9,6	14,7	6,1	12,1
7	22,3	36,5	21,2	32,7	3	26,9	28,4	17,0	31,5
8	41,6	45,7	39,4	53,9	14	48,2	43,7	39,4	43,6
9	77,2	80,2	87,3	88,5	9	38,1	32,0	43,0	38,8
10	79,7	79,7	93,3	86,7	8	33,5	28,4	35,8	30,3
11	28,4	34,5	46,1	43,6	18	33,5	35,5	32,7	35,8
12	59,4	61,4	57,0	62,4	6	58,4	61,9	66,7	62,4
13	91,9	92,4	93,3	93,3	5	44,7	49,2	53,9	52,7
14	31,5	38,6	38,2	47,3	16	22,3	22,8	29,7	30,9
15	94,4	94,4	97,6	93,3	10	41,1	32,0	38,8	27,3
16	58,4	57,4	70,9	59,4	15	50,8	54,8	61,2	54,5
17	88,8	95,9	95,9	95,8	7	54,8	51,3	46,7	42,4
18	80,7	79,7	84,8	86,7	12	46,7	42,6	52,1	48,5
19	64,0	62,4	62,4	64,2					

Odgovori ispitanika na pitanja anketnog lista koja se odnose na indikatore stavova (19 pitanja se odnosi na invalide, a 18 na mentalno retardirane osobe), a socijalno su nepoželjni, tj. tendiraju prema segregaciji, ocjenjivani su vrijednošću 1; oni pak koji su socijalno poželjni, tj. tendiraju prema integraciji imaju vrijednost 2. U tablici 6 dati su samo postoci poželjnih odgovora (vrijednost 2) jer se postoci nepoželjnih odgovora lako mogu izvesti. Ta nam tablica pruža niz informacija. Prije svega se može zapaziti da je u prvom ispitivanju kontrolni uzorak u nizu varijabli bolji od eksperimentalnog, iako ima i obratnih slučajeva; za-

tim, da se u drugom ispitivanju ta razlika smanjuje, doduše, po pojedinačnim varijablama gotovo neprimjetno, ali ipak toliko da u čitavom sistemu varijabla razlika između obaju uzoraka u drugom ispitivanju postaje statistički značajna (vidi paragraf 7.5. ovog teksta). Zapažamo, nadalje, da su u odnosu na niz varijabla postoci povoljnih odgovora relativno niski u oba uzorka u prvom i u drugom ispitivanju. Čitalac može usporediti varijable - indikatore stavova u tablici 1 s postocima u tablici 6 da bi stekao određenu sliku o značenju te činjenice. Tako npr. u odnosu na varijablu br. 1 „Najbolje bi bilo da sva

* Originalne distribucije varijabli nalaze se u Zavodu za defektologiju, Zagreb.

invalidna djeca polaze specijalne škole“ samo 19,8%, odnosno 13,3% u prvom ispitivanju i 30,5%, odnosno 33,9% u drugom ispitivanju ne slaže se s tom tvrdnjom; daleko je povoljniji postotak u odnosu na varijablu br. 5 („Bilo bi najbolje da svi invalidi žive i rade u posebnim zajednicama, odnosno odvojeno od neinvalidnih osoba“); ipak u prosjeku oko 13,5% ispitanika u oba ispitivanja smatra tu tvrdnju prihvatljivom i točnom.

Još su veći postoci socijalno neprihvatljivih odgovora u odnosu na mentalno retardirane osobe, a time dolazimo do provjere hipoteze br. 1 ovog istraživanja. Prema toj hipotezi, naime, stavovi radnika prema invalidnim osobama povoljniji su nego prema mentalno retardiranim. Podaci u tablici 6 doista pokazuju da je hipoteza potvrđena. Da bi usporedba između varijabla - indikatora stavova prema invalidima i varijabla - indikatora stavova prema mentalno retardiranim osobama bila lakša, indikatori su poredani po parovima prema značenjima. Tako npr. varijabla br. 1 za invalide odgovara po značenju varijabli br. 2 za mentalno retardirane osobe, varijabla br. 3 odgovara varijabli br. 1, varijabla br. 4 za invalide odgovara varijabli br. 17 za mentalno retardirane itd. Komparacijom podataka u stupcima E i K tablice 6 može se vidjeti da su u svim varijablama (izuzev para varijable br. 14 za invalide br. 5 za mentalno retardirane) stavovi prema invalidima socijalno prihvatljiviji nego prema mentalno retardiranim osobama. Razlike su tako velike i tako dosljedne da je ta činjenica izvan svake sumnje; što više, može se reći da većina ispitanika ispoljava dosljedno negativnije stavove prema mentalno retardiranim osobama, što se ne bi moglo tvrditi za stavove prema invalidima. Ta je činjenica sama po sebi značajna i, ukoliko stavovi utječu na psihosocijalni položaj osoba sa somatopsihičkim oštećenjima, moglo bi se tvrditi da je taj položaj mentalno retardiranih osoba znatno nepovoljniji od položaja ostalih invalida.

- U jednom drugom radu u okviru ovog projekta (Kovačević, V., Mejovšek, M., Novosel, M. i Stančić, V., 1980), autori su pokušali ispitati povezanost nekih karakteristika ličnosti ispitanika i razlike u njihovim stavovima prema invalidima i mentalno retardiranim osobama.

7.5. Utjecaj informacija na promjenu stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima: provjera hipoteze br. 2

- U istraživanju smo pošli od hipoteze da informacije utječu na kognitivnu komponentu stavova i tako na same stavove prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Kao što je ranije u ovom tekstu opisano, pošto su formirani eksperimentalni i kontrolni uzorak ispitanika, emitiran je niz informacija o invalidima i mentalno retardiranim osobama u eksperimentalnom uzorku. Nakon toga je ponovno primijenjena „Anketa o invalidnim osobama“ da bi se ustanovilo je li došlo do promjene stavova u eksperimentalnom uzorku. Budući da je, prilično neočekivano za istraživače, kontrolni uzorak u prvom ispitivanju manifestirao značajno povoljnije stavove prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima od eksperimentalnog uzorka, trebalo je očekivati, kako bi se potvrdila hipoteza o djelovanju na stavove, da će se nakon ubačenih informacija u eksperimentalnom uzorku razlika između jednog i drugog uzorka smanjiti, odnosno da će ona postati statistički beznačajna. Očekivanje se doista ispunilo, što pokazuju podaci u tablici 6, 7, 8 i 9, što znači da je hipoteza 2 potvrđena. Treba ipak obratiti pažnju na okolnost da je promjena stavova u eksperimentalnom uzorku više zahvatila varijable koje se odnose na tjelesne invalide nego one koje se odnose na mentalno retardirane, što nam pokazuje inspekcija stupaca E1 i E2 u tablici 6. Od 19 varijabla koje se odnose na tje-

lesne invalide postoci su se promijenili u pozitivnom pravcu za njih 12, nepromijenjeni su ostali za dvije, a u negativnom pravcu 5. Od 18 varijabla koje se odnose na mentalno retardirane postoci su se promijenili u pozitivnom pravcu za 9 i u

negativnom pravcu također 9, što ukazuje na veću kolebljivost stavova prema mentalno retardiranim osobama, što je u kontekstu drugačije analize istaknuto i u jednom ranijem radu (Kovačević, Mejovšek, Novosel, Stančić, 1980).

Tablica 7 – Opća analiza

H_1	$M = 878,739$	$F \frac{703}{370106} = 1,116$	$P = 0,017$
H_2	$\Delta = 0,8816$	$F \frac{37}{324} = 1,176$	$P = 0,23$

Iz tablice 7 je vidljivo da, kao i u početku ispitivanja, hipoteza H_1 , tj. hipoteza da je disperzija uzoraka jednaka zajedničkoj disperziji nije potvrđena. No iz te tablice proizlazi da je potvrđena hipoteza H_2 , što znači da se centriodi uzoraka ne razlikuju. Tablica 8 sadrži univarijatne F omjere za 37 varijabli i pruža drugačiju sliku od one koju nam daje analogna tablica 3. Dok je u tablici 3 čitav sistem bio statistički značajan, a posebno su bile značajne razlike u 9 varijabli, dotle iz tablice 8 proizlazi da razlika između obaju uzoraka nije značajna ni u odnosu na sistem ($F = 1,176$, razina značajnosti = 0,23) ni u odnosu na pojedinačne varijable. Doduše, dobiven je značajan F omjer za varijablu br. 32, no u uzorku od 37 varijabla jedna razlika može biti posljedica čistog slučaja tako da tom podatku ne treba davati nikakvu posebnu važnost. Rezultati multiple grupne diskriminativne analize, prikazani u tablici 9, pružaju sličnu sliku; pojedinačne varijable vrlo nisko i beznačajno koreliraju s

ekstrahiranom diskriminativnom funkcijom Razlika između centroida se smanjila i ona sada iznosi 0,689 standardne devijacije; provjera hipoteze H_2 pokazala je da je ona beznačajna.

U stvari, pokazalo se nakon drugog anketiranja eksperimentalnog i kontrolnog uzorka (poslije emitiranih informacija u eksperimentalnom uzorku) da su se stavovi u cjelini oba uzorka poboljšali, što pokazuje i multipla grupna diskriminativna analiza stavova u prvom i drugom anketiranju eksperimentalnog i kontrolnog uzorka*.

Poboljšanje stavova u obje skupine, naročito u kontrolnom uzorku u kojemu nije bilo nikakvih eksperimentalno ubačenih informacija, može se tumačiti na nekoliko načina: 1. Moguće je da je već prvo anketiranje pobudilo u ispitanika interes za tu problematiku, o kojoj su u međuvremenu tu i tamo razmišljali i skupili eventualno dodatne i incidentalne informacije; 2. Drugo tumačenje, komple-

* Zbog štednje prostora rezultati tih dviju diskriminativnih analiza ($E_1 - E_2$ i $K_1 - K_2$) nisu ovdje prikazani, ali se mogu dobiti na uvid u Zavodu za defektologiju Fakulteta za defektologiju u Zagrebu.

Tablica 8 - Univarijatni F omjeri s $df_1 = 1$ i $df_2 = 360$

Varijable	Međugrupna prosječna varijanca	Unutargrupna prosječna varijanca	F omjeri	Razina značajnosti
1	0,40	1,00	0,40	0,5344
2	0,07	1,01	0,07	0,7823
3	1,08	1,00	1,08	0,3008
4	0,00	1,01	0,00	0,9842
5	1,05	1,00	1,05	0,3065
6	2,70	1,00	2,70	0,0970
7	0,70	1,00	0,70	0,5910
8	2,13	1,00	2,13	0,1413
9	3,60	1,00	3,61	0,0548
10	3,67	1,00	3,69	0,0523
11	2,85	1,00	2,86	0,0876
12	0,00	1,01	0,00	0,9500
13	0,14	1,01	0,14	0,7088
14	3,20	1,00	3,21	0,0704
15	0,16	1,01	0,16	0,6911
16	0,07	1,01	0,07	0,7872
17	0,00	1,01	0,00	0,9474
18	2,31	1,00	2,31	0,1250
19	0,19	1,01	0,19	0,6686
20	0,80	1,00	0,80	0,6244
21	0,35	1,00	0,35	0,5613
22	0,33	1,00	0,32	0,5766
23	0,58	1,00	0,58	0,5457
24	0,58	1,00	0,58	0,5477
25	0,03	1,01	0,03	0,8527
26	3,16	1,00	3,17	0,0721
27	0,10	1,01	0,10	0,7466
28	1,62	1,00	1,62	0,2009
29	1,09	1,00	1,09	0,2985
30	0,96	1,00	0,96	0,6701
31	1,03	1,00	1,03	0,3117
32	3,92	0,99	3,95	0,0449
33	0,01	1,01	0,01	0,9205
34	0,03	1,01	0,03	0,8609
35	2,78	1,00	2,79	0,0919
36	0,41	1,00	0,41	0,5312
37	0,00	1,01	0,00	0,9716

Tablica 9 – Rezultati multiple grupne diskriminativne analize

F omjer za H2 = 1,18; totalna diskriminacija = 1,18; razina značajnosti = 0,23
 $df_1 = 37$ $df_2 = 324$

Hi kvadrat testovi s uklonjenim sukcesivnim korijenima

Uklonjeni korijeni	Kanonički R	R kvadrat	Vlastita vrijednost	
0	0,344	0,118	0,134	
Hi kvadrat	df	Razina značajnosti (Q)	Postotak traga	Lambda 0,882
43,00	37	0,2285	100,00	

Faktorski sklop /factor pattern/ za diskriminativnu funkciju

Varijabla		Varijabla		Varijabla		Varijabla	
1	0,097	11	0,257	21	0,090	31	0,155
2	-0,042	12	0,009	22	0,087	32	0,302
3	0,158	13	0,057	23	-0,116	33	-0,015
4	0,003	14	0,272	24	0,116	34	-0,026
						35	0,254
5	0,156	15	-0,061	25	0,027	36	0,097
6	0,250	16	0,041	26	-0,271	37	-0,005
7	-0,127	17	-0,010	27	0,049		
8	0,222	18	0,232	28	0,194		
9	0,289	19	0,066	29	-0,159		
10	0,292	20	-0,136	30	-0,149		
Komunaliteti							
1	0,009	11	0,066	21	0,008	31	0,024
2	0,002	12	0,000	22	0,008	32	0,091
3	0,025	13	0,003	23	0,013	33	0,000
4	0,000	14	0,074	24	0,014	34	0,001
5	0,024	15	0,004	25	0,001	35	0,065
6	0,063	16	0,002	26	0,073	36	0,009
7	0,016	17	0,000	27	0,002	37	0,000
8	0,049	18	0,054	28	0,038		
9	0,083	19	0,004	29	0,025		
10	0,085	20	0,019	30	0,022		

Postotak traga R-a objašnjen svakim korijenom

1 2,643

Centroidi grupa u jednodimenzionalnom diskriminativnom prostoru

Ekperimentalni uzorak -0,316

Kontrolni uzorak 0,373

mentarno prvome, može se osloniti na činjenicu da je između prvog i drugog anketiranja slučajno bilo prikazano na televiziji i u zagrebačkim kinematografima nekoliko filmova sa sadržajem iz života osoba sa somatopsihičkim oštećenjima, a pisalo se ponešto o toj problematici i u javnim glasilima. Ipak, pokazalo se da su se stavovi eksperimentalnog uzorka razvijali brže u pravcu povoljnosti (socijalne integracije) prema osobama s oštećenjima od stavova kontrolnog uzorka, što se najvjerojatnije može protumačiti djelovanjem posebno emitiranih informacija o invalidima i mentalno retardiranim osobama u eksperimentalnom uzorku. Ako to tumačenje odgovara činjenicama, u što autori istraživanja s dovoljno razloga vjeruju, proizlazi da objektivne i valjane informacije o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima mogu biti faktor promjene stavova socijalne sredine.

7.6. Komparacija eksperimentalnog uzorka s kontrolnim uzorkom s obzirom na izvore informacija o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima - Budući da se u ovom istraživanju pošlo od pretpostavke da informacije mijenjaju kognitivnu komponentu stavova i time djeluju na njihovu promjenu, razumljivo je da smo željeli ispitati koji su uopće izvori informacija ispitanika eksperimentalnog i kontrolnog uzorka o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima i kako oni djeluju na stavove, odnosno da li se oba uzorka razlikuju međusobno s obzirom na izvore informacija. Na odgovarajuća pitanja (vidi tablicu 1, dio koji se odnosi na

varijable - izvore informacija) ispitanici su odgovarali u prvom i u drugom anketiranju. U prvom anketiranju, međutim, nije bilo varijabla koje se odnose na informiranje putem filmova u kinematografima (vidi odjeljak 6.3). U elektronskoj obradi podataka i prvog i drugog anketiranja izbačene su tri varijable u kojima praktički nije bilo „da“ odgovora jer one kao takve nisu bile pogodne za obradu. Analiza podataka prvog anketiranja pokazala je da se je s obzirom na izvore informacija, eksperimentalni uzorak značajno razlikovao od kontrolnog uzorka: dobiveni centriodi su 0,510 i -0,602 za prvi, odnosno drugi uzorak. Iz toga slijedi da su ispitanici eksperimentalnog uzorka u značajno većim postocima raspolagali određenim izvorima informacija od ispitanika kontrolnog uzorka, iako su po stavovima prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima bili lošiji. Potpuni rezultati analize MANOVA i DISCRM drugog anketiranja prikazani su u tablicama 11, 12 i 13. Treba napomenuti da su u drugom anketiranju bile sadržane i varijable koje se odnose na informacije putem filmova u kinematografima, a tri su varijable zbog gore navedenih razloga bile iz analize izbačene. Da bi se podaci u tablicama 12 i 13 mogli potpunije razumjeti, naveden je u tablici br. 10 uz redne brojeve varijabla skraćeni tekst svakog pitanja (potpuni tekst nalazi se u tablici 1, iako pod drugim rednim brojem) uz proporcije pozitivnih odgovora eksperimentalnog i kontrolnog uzorka. Isti redni brojevi za varijable upotrijebljeni su i u tablicama 12 i 13.

Tablica 10 : Popis varijabla koje su ušle u elektronsku analizu s proporcijama pozitivnih odgovora eksperimentalnog (E_2) i kontrolnog (K_2) uzorka

Redni broj	Varijabla	E_2	K_2
1.	Da li ste o invalidima bili informirani putem filmova u kinematografima?	0,264	0,255
2.	Da li ste o mentalno zaostalima bili informirani putem filmova u kinematografima?	0,188	0,224
3.	Kako često idete u kino? (ponekad, uvijek)	0,645	0,709
4.	Nešto ste čuli od znanaca o invalidima	0,792	0,794
5.	Čitali ste o invalidima	0,777	0,733
6.	Postoji invalidna osoba na vašem odjelu	0,523	0,564
7.	Radili ste s invalidom	0,457	0,394
8.	Imate u susjedstvu invalidnu osobu	0,310	0,333
9.	Družite se izvan radnog mjesta s invalidom	0,391	0,327
10.	Invalidnu osobu imate u rodbini	0,249	0,206
11.	U porodici imate invalidnu osobu	0,102	0,048
	Do sada ste o invalidima bili informirani putem		
12.	razglasa u vašoj radnoj organizaciji	0,208	0,030
13.	novina u vašoj radnoj organizaciji	0,421	0,097
14.	predavanja stručnjaka u vašoj radnoj organizaciji	0,086	0,030
15.	letaka koje povremeno dobijete u vašoj radnoj organizaciji	0,041	0,042
16.	televizijskog programa	0,711	0,655
17.	radio-programa	0,452	0,412
18.	dnevne ili tjedne štampe	0,584	0,576
19.	stručne ili popularne literature	0,213	0,224
20.	predavanja na narodnim sveučilištima	0,061	0,030
21.	Čitali ste o mentalno zaostalim osobama	0,574	0,576
22.	Nešto ste čuli o mentalno zaostalim osobama	0,848	0,770
23.	Postoji mentalno zaostla osoba na vašem odjelu	0,157	0,152
24.	Radili ste u istoj radnoj grupi s mentalno zaostalom osobom	0,162	0,115

25.	Imate u susjedstvu mentalno zaostalu osobu	0,223			0,164
26.	Družite se izvan radnog mjesta s mentalno zaostalom osobom	0,071			0,048
27.	Imate mentalno zaostalu osobu u rodbini	0,061			0,048
28.	U porodici imate mentalno zaostalu osobu	0,015			0,012
	Do sada o mentalno zaostalima bili informirani putem				
29.	razglaša u vašoj radnoj organizaciji	0,183			0,012
30.	novina u vašoj radnoj organizaciji	0,310			0,048
31.	predavanja stručnjaka u vašoj radnoj organizaciji	0,061			0,018
32.	letaka koje povremeno dobijete u vašoj radnoj organizaciji	0,020			0,024
33.	televizijskog programa	0,543			0,503
34.	radio programa	0,325			0,327
35.	dnevne i tjedne štampe	0,447			0,412
36.	stručne i popularne literature	0,178			0,170
37.	predavanja u narodnim sveučilištima	0,056			0,030
38.	Koliko često pratite radio program (često, svakodnevno)	0,249	0,665	0,279	0,667
39.	Koliko često pratite TV-program (često, svakodnevno)	0,183	0,782	0,279	0,697
40.	Koliko često čitate dnevnu štampu (često, svakodnevno)	0,234	0,695	0,182	0,794
41.	Koliko često posjećujete popularna predavanja izvan vaše RO (ponekad, često)	0,391	0,041	0,333	0,018
42.	Da li uglavnom slušate tvornički razglas (ne čuje se zbog buke, da)	0,299	0,579	0,170	0,230
43.	Čitate li tvornički list (ponekad, uvijek)	0,284	0,706	0,267	0,697

Napomena: U tablici su navedene samo proporcije pozitivnih odgovora za varijable na koje se odgovara s „da“ ili „ne“. Uz varijable za koje su bila predložena tri odgovora (var. br. 3 i br. 38-43) navedene su proporcije srednjeg i pozitivnog odgovora.

Tablica 11 – Opća analiza

H_1	$M = 19947,104$	$F \frac{946}{369588} = 1,802$	$P = 0,000$
H_2	$\Delta = 0,6492$	$F \frac{43}{318} = 3,996$	$P = 0,0000$

Tablica 12 – Univarijantni F omjeri s df_1 1 i df_2 360

Varijabla	Međugrupna prosječna varijanca	Unutargrupna prosječna varijanca	F omjeri	Razina značajnosti
1	0,07	1,01	0,07	0,7873
2	0,64	1,00	0,64	0,5703
3	2,15	1,00	2,15	0,1392
4	0,03	1,01	0,02	0,8693
5	1,31	1,00	1,30	0,2531
6	0,44	1,00	0,43	0,5173
7	1,68	1,00	1,68	0,1931
8	0,17	1,01	0,17	0,6871
9	1,78	1,00	1,78	0,1802
10	1,04	1,00	1,04	0,3104
11	3,65	1,00	3,67	0,0530
12	25,98	0,93	27,83	0,0000
13	48,40	0,87	55,55	0,0000
14	5,05	0,99	5,09	0,0232
15	0,00	1,01	0,00	0,9474
16	1,15	1,00	1,15	0,2845
17	0,41	1,00	0,40	0,5325
18	0,08	1,01	0,08	0,7788
19	0,04	1,01	0,04	0,8383
20	1,94	1,00	1,94	0,1605
21	0,01	1,01	0,01	0,9332
22	3,39	1,00	3,40	0,0624
23	0,04	1,01	0,04	0,8377
24	1,05	1,00	1,05	0,3065
25	2,18	1,00	2,18	0,1366
26	0,85	1,00	0,85	0,6393
27	0,29	1,00	0,29	0,5967
28	0,07	1,01	0,07	0,7881
29	28,18	0,93	30,39	0,0000
30	40,31	0,89	45,11	0,0000
31	4,21	0,99	4,24	0,0377
32	0,06	1,01	0,06	0,8078

33	0,44	1,00	0,43	0,5175
34	0,04	1,01	0,04	0,8362
35	0,57	1,00	0,56	0,5406
36	0,06	1,01	0,06	0,8007
37	1,44	1,00	1,44	0,2294
38	0,25	1,00	0,25	0,6259
39	2,57	1,00	2,58	0,1053
40	4,49	0,99	4,53	0,0319
41	3,39	1,00	3,40	0,0625
42	80,69	0,78	103,26	0,0000
43	0,58	1,00	0,58	0,5465

Tablica 13 – Rezultati multiple grupne diskriminativne analize

F omjer za $H_2 = 4,00$; totalna diskriminacija = 4,00;
 razina značajnosti = 0,0000
 $df_1 = 43$; $df_2 = 318$
 H_i kvadrat testovi s uklonjenim sukcesivnim korijenima

Uklonjeni korijeni	Kanonički R	R kvadrat	Vlastita vrijednost
0	0,592	0,351	0,540

Hi kvadrat	df	Razina značajnosti (Q)	Lambda	Postotak traga
146,00	43	0,0000	0,65	100,00

Faktorski sklop
 /factor pattern/ za diskriminativnu funkciju

Varijabla	Varijabla	Varijabla	Varijabla				
1	0,024	13	0,616	25	0,131	37	0,106
2	-0,071	14	0,199	26	0,082	38	-0,044
3	-0,130	15	-0,006	27	0,048	39	0,142
4	0,014	16	0,095	28	0,023	40	-0,188
5	0,101	17	0,056	29	0,470	41	0,163
6	-0,058	18	0,025	30	0,562	42	0,795
7	0,115	19	-0,017	31	0,182	43	0,067
8	-0,036	20	0,123	32	-0,021		
9	0,118	21	0,007	33	0,058		
10	0,090	22	0,163	34	-0,018		
11	0,169	23	0,018	35	0,067		
12	0,451	24	0,091	36	0,022		

Varijabla		Komunaliteti		Varijabla		Varijabla	
1	0,001	13	0,379	25	0,017	37	0,011
2	0,005	14	0,040	26	0,007	38	0,002
3	0,017	15	0,000	27	0,002	39	0,020
4	0,000	16	0,009	28	0,001	40	0,035
5	0,010	17	0,003	29	0,221	41	0,027
6	0,003	18	0,001	30	0,316	42	0,632
7	0,013	19	0,000	31	0,033	43	0,005
8	0,001	20	0,015	32	0,000		
9	0,014	21	0,000	33	0,003		
10	0,008	22	0,027	34	0,000		
11	0,029	23	0,000	35	0,004		
12	0,203	24	0,008	36	0,000		

Postotak traga R-a objašnjen korijenom

1 4,938

Centroidi uzoraka u jednodimenzionalnom diskriminativnom prostoru

Eksperimentalni uzorak	0,544
Kontrolni uzorak	-0,643

Podaci u tablicama 11, 12 i 13 pokazuju da je eksperimentalni uzorak po izvorima informacija značajno bogatiji od kontrolnog uzorka. Taj se nalaz u prvih može činiti čudnim ako se ima na umu da eksperimentalni uzorak po stavovima prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima nije bolji od kontrolnog nego se je u drugom anketiranju, nakon ubačenih informacija, ovome tek približio tako da je razlika u stavovima postala statistički beznačajna. No ako se analiziraju podaci u tablicama 11 i 12, slika postaje jasnija. U tablici 11 navedeni su izvori informacija i proporcije pozitivnih odgovora za eksperimentalni i kontrolni uzorak. Mnogi izvori informacija u kojima je eksperimentalni uzorak nešto bolji (npr. varijable br. 5, 7, 9, 10, 11 itd.) ne utječe nužno na formiranje pozitivnijih stavova u tom uzorku; dapače, s obzirom na nižu razinu obrazovanja

eksperimentalnog uzorka, može biti da je njihov učinak suprotan. Npr. ispitanici E2 uzorka nešto češće su radili zajedno s invalidima od ispitanika K2 uzorka; pitanje je, međutim, kako su taj „rad s invalidom“ doživjeli jedni, odnosno drugi (var. br. 7); isto vrijedi za varijablu br. 24. Pripadnici E2 uzorka češće od pripadnika K2 uzorka imaju invalidnu osobu u rodbini ili vlastitoj obitelji (var. br. 10 i 11), ali ta činjenica također nema nužno kao posljedicu pozitivniji stav prema invalidnim osobama itd.

Važno je, međutim, istaknuti da u sistemu od 43 varijabla-izvora informacija njih 7 sadrži pozitivne odgovore izrazito i statistički značajno (na temelju univarijatnih F omjera) u korist eksperimentalnog uzorka. To su varijable 12, 13 i 14 koje se odnose na informacije o invalidima dobivene putem razglasa u radnoj organizaciji, tvorničkih novina i predava-

nja stručnjaka u radnoj organizaciji i analogne varijable br. 29, 30 i 31 o mentalno retardiranim osobama. U odnosu na varijablu br. 42, iz koje je vidljivo da ispitanici eksperimentalnog uzorka češće slušaju razglas u radnoj organizaciji od ispitanika kontrolnog uzorka, treba reći da u kontrolnom uzorku razglasa nije uopće bilo jer je uzorak tako i formiran. Ti podaci pokazuju da ovi izvori imaju najveći utjecaj na informiranost ispitanika eksperimentalnog uzorka o invalidima i mentalno retardiranim osobama i da su realizirani u najvećoj mjeri eksperimentalno ubačenim informacijama o tim osobama. Te varijable daju i najveću težinu sveukupnoj diskriminaciji po informiranosti između jednog i drugog uzorka.

7.7. Relativna uspješnost različitih načina informiranja o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima: provjera hipoteze br. 3 - Iz tablice 13 je vidljivo da najveće korelacije s diskriminativnom funkcijom pokazuju varijable br. 12, 13, 14, 29, 30, 31 i 42; da bi pregled bio jasniji, učinjen je izvadak iz te tablice zajedno s opisom varijabla. Taj je izvadak prikazan u tablici 14. Navedene varijable najviše razlikuju dva uzorka, (tablica 14), a tek zatim informacije putem tvorničkog razglasa i predavanja stručnjaka, što znači da je prvi medij vjerojatno uspješniji od dva preostala. S druge strane, iz tablice 15 vidi se da su ispitanici eksperimentalnog uzorka u znatno većoj proporciji percipirali informacije o invalidima i mentalno retardiranim osobama putem

Tablica 14 – Varijable – izvori informacija koje pokazuju najveće korelacije s diskriminativnom funkcijom

Broj varijable	Opis varijable	Koleracija s diskriminativnom funkcijom
	Do sada ste o invalidima bili informirani putem	
12	razglasa u vašoj radnoj organizaciji	0,451
13	novina u vašoj radnoj organizaciji	0,616
14	predavanja stručnjaka u vašoj radnoj organizaciji	0,199
	Do sada ste o mentalno zaostalima bili informirani putem	
29	razglasa u vašoj radnoj organizaciji	0,470
30	novina u vašoj radnoj organizaciji	0,562
31	predavanja stručnjaka u vašoj radnoj organizaciji	0,182
42	Da li uglavnom slušate tvornički razglas?	0,795

tvorničkih novina nego putem tvorničkog razglasa. Na temelju toga mogao bi se izvesti zaključak da je unutar radnih organizacija najuspješnije informiranje o invalidima i mentalno retardiranim osobama putem tvorničkih listova, zatim putem razglasa, a najmanje uspješno putem predavanja stručnjaka. Niska proporcija percipiranih informacija putem tvorničkog razglasa ne treba iznenaditi. Emitiranje putem razglasa obavlja se najvećim dijelom za vrijeme pauze kada su ljudi zauzeti razgovorom i sl., a tek površno i sporadično obraćaju pažnju na sadržaj informacija. Tvornički list se čita najvećim dijelom kod kuće, u miru i upravo sa željom da se percipira ono što pobuđuje interes. Iz tablice 15 vidljivo je također da su u tvorničkim novinama u većoj proporciji percipirane informacije o invalidima nego o mentalno retardiranim osobama po čemu je, kao i s obzirom na stavove, odnos prema njima specifičan: za invalide, čini se, ispitanici po-

kazuju veći interes nego za mentalno retardirane osobe. Općenito uzevši, percepcija informacija putem tvorničkih novina je relativno niska (iako relativno najuspješnija), a naročito je niska putem tvorničkog razglasa; s druge strane, dosta su visoke proporcije odgovora „ne sjećam se“. Ako se prihvati ranije izveden zaključak da su ubačene informacije u eksperimentalnom uzorku utjecale na poboljšanje stavova, ne treba zanemariti mogućnost da su one utjecale čak i unutar činjenice da se ispitanici u času drugog anketiranja, koje je provedeno šest mjeseci nakon prvoga, ne sjećaju izvora informacija.

Ako obratimo sada pažnju na izvore informacija izvan eksperimentalno ubačenih (tablica 10), vidljivo je opet da se u najvećim proporcijama percipiraju informacije pružene tiskanim materijalom (varijable br. 5, 18 i 19 u odnosu na invalide i varijable br. 21, 35 i 36 u odnosu

Tablica 15 – Proporcije odgovora ispitanika eksperimentalnog uzorka na pitanja o percepciji emitiranih informacija o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima

Redni broj	Varijabla	Proporcije odgovora		
		Da	Ne sjećam se	Ne
1	Da li ste čitali u tvorničkom listu članak o invalidnim osobama?	0,406	0,228	0,365
2	Da li ste čitali utvorničkom listu članak o mentalno zaostalim osobama?	0,264	0,228	0,508
3	Da li ste slušali na razglasu u vašoj organizaciji udruženog rada o slijepima?	0,102	0,234	0,665
4	Da li ste slušali na razglasu u vašoj organizaciji udruženog rada o gluheima?	0,066	0,259	0,675
5	Da li ste slušali na razglasu u vašoj organizaciji udruženog rada o tjelesno invalidnim osobama?	0,127	0,259	0,614
6	Da li ste slušali na razglasu u vašoj organizaciji udruženog rada o mentalno zaostalim osobama?	0,091	0,223	0,685

na mentalno retardirane osobe), a zatim dolaze informacije putem televizije i radio-programa (varijable br. 16 i 17 u odnosu na invalide i varijable br. 33 i 34 u odnosu na mentalno retardirane osobe). Najmanje uspješan izvor informacija su predavanja u narodnim i radničkim sveučilištima, iako izvor te neuspješnosti može biti dvojak: takvih predavanja ima zanemarivo malo - ako ih uopće ima - a ako ih i ima, posjećuju se u neznatnoj mjeri. Po uspješnosti dosega informacija do ispitanika televizija je vrlo blizu tiskanim materijalima. Treba ipak imati na umu da uspješnost percepcije informacija o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima ovisi o najmanje dva faktora: o tome koliko je takvih informacija u različitim medijima bilo prisutno i, drugo, kolika je „snaga“ njihova prodora do njihovih recipijenata, odnosno u našem slučaju do ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem. Treba također napomenuti da su svi ovi zaključci o različitim izvorima informacija izvan eksperimentalno ubačenih prilično impresionistički s obzirom na činjenicu da u tom pogledu nisu pravljene nikakvi statistički testovi.

8. OPĆA DISKUSIJA

U ovom istraživanju pošli smo od pretpostavke da objektivne i realne informacije o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima u pozitivnom pravcu mijenjaju stavove radnika prema takvim osobama. Pošto su, nakon prvog ispitivanja stavova ispitanika eksperimentalnog i kontrolnog uzorka, emitirane u eksperimentalnom uzorku u tu svrhu priređene informacije, drugim je ispitivanjem stavova ustanovljeno da su se stavovi eksperimentalnog uzorka mijenjali u pozitivnom pravcu znatno brže od stavova

kontrolnog uzorka. Informacije su u eksperimentalnog uzorku emitirane putem tvorničkih novina, razglasa i predavanja stručnjaka. Paralelnim ispitivanjem izvora informacija željeli smo također ustanoviti u kojoj su mjeri ispitanici percipirali pojedine izvore, naročito one koji su eksperimentalno ubačeni, pa je ustanovljeno da su od tih posljednjih u znatno većoj mjeri percipirane informacije emitirane putem tvorničkih novina nego putem razglasa i predavanja stručnjaka. Univarijantni F omjeri su pokazali: dok s obzirom na ostale izvore informacija nema značajnih razlika između jednog i drugog uzorka, dotle su jedino značajne razlike nađene u takvim izvorima kao što su tvorničke novine, razglas i predavanja stručnjaka, što je razumljivo i što se očekivalo.

Dakle: uzorak u koji su ubačene informacije o osobama sa somatopsihičkim oštećenjima pokazao je značajno veće poboljšanje stavova prema tim osobama u usporedbi s kontrolnim uzorkom; taj je isti uzorak i percipirao te informacije kao što pokazuju tablice 10, 12 i 13. Na temelju tih povezanih podataka čini se plauzibilnim zaključak da informacije pretežno djeluju na kognitivnu komponentu stavova mijenjajući tako i same stavove.

Taj zaključak, koji se čini prilično jasnim i opravdanim, sadrži ipak dva problema na koje je potrebno upozoriti:

1. Percipiranje informacija ne znači da samim time one nužno utječu i na kognitivnu komponentu stavova. Moguće je da netko percipira neku informaciju, ali da je ne prihvati kao jednu od konstituenti stava. Za to postoje mnogi razlozi od kojih je možda najvažniji taj da je informacija inkompatibilna s vrijednosnim sistemom pojedinca kojemu je stav dio i s „motivacijskim silama koje vrijednosni

sistem reflektira“ (Katz i Stotland, 1959). Dalje, koliko će informacija imati utjecaja na stav, zavisi od njegove vrste (intelektualizirani stavovi, stavovi orijentirani prema akciji itd. - vidi odjeljak 2 ove rasprave). U okviru ovog istraživanja nije bilo moguće niti nužno potrebno prići analizi vrste stavova ispitanika, kao što je obrazloženo u odjeljku 4.

S druge strane, moguće je da su i oni ispitanici koji su odgovorili na pitanje „da li ste slušali na razglasu u vašoj organizaciji udruženog rada o slijepima“ itd. „ne sjećam se“ ili „ne“, također percipirali informacije, ali se ne sjećaju njihovih izvora. Neka su istraživanja pokazala da se češće pamti sadržaj informacije od njezina izvora (Katz i Stotland, 1959, str. 462). Kao što nije nužno da percepcija informacije djeluje na stav, isto tako nije isključeno da neka informacija, čiji je izvor zaboravljen, ne djeluje na stav.

Imajući u vidu opisane mogućnosti, ipak nam se čini, s nužnim oprezom, prihvatljivim zaključak da su eksperimentalno ubačene informacije imale utjecaja na pozitivnu promjenu stavova prema osobama s oštećenjima u eksperimentalnom uzorku, pri čemu se taj zaključak temelji na dvije utvrđene činjenice: 1. Ispitanici eksperimentalnog i kontrolnog uorka nisu se međusobno značajno razlikovali s obzirom na različite neeksperimentalne izvore informacija; 2. Značajne razlike u pogledu izvora informacija nađene su samo kod slijedećih izvora porredanih po rangu uspješnosti s obzirom na njihovu percepciju: tvorničke novine, tvornički razglas, predavanja stručnjaka u radnoj organizaciji; sve su te razlike u korist eksperimentalnog uzorka, što je, s obzirom na eksperimentalni nacrt, gotovo suvišno naglasiti.

Potpunija spoznaja o važnosti pojedinih izvora informacija za formiranje stavova steći će se tek regresijom faktora

stavova na izvore informacija. To će biti predmet jednog od slijedećih izvještaja iz projekta „Evaluacija načina formiranja javnog mnijenja o invalidima“.

2. Jedan od važnih problema psihologije stavova je analiza njihove motivacijske komponente, dakle analiza njihove motivacijske provenijencije s jedne strane, i njihova utjecaja na ponašanje, s druge strane. Dobro utemeljena psihologija stavova treba omogućiti, na temelju poznavanja stavova, i predikciju ponašanja koja iz njih proizlaze. Nekoliko teškoća leži na putu tom zahtjevu. U odnosu na neki objekt mogu djelovati međusobno konfliktni stavovi: npr. neka osoba može imati negativni segregacijski stav prema invalidima, ali pozitivan stav prema vlastitom društvenom ugledu. Ako u određenoj društvenoj sredini prevladavaju antisegregacijski stavovi, takva će osoba djelovati u skladu s njima zbog vlastitog društvenog ugleda, iako je u osnovi njezin stav prema invalidima segregacijski. Koji će od stavova prevladati, ovisi o njihovoj relativnoj jakosti. Ipak, najvažniji uzrok teškoća u predviđanju ponašanja iz stavova proizlazi iz razlike između objekta stavova i njihovih simbola. U ispitivanju stavova najčešće se ispituju stavovi prema simbolima objekata, a ne prema samim objektima. Jedna je stvar npr. složiti se s tvrdnjom „Invalidi su jednako vrijedni kao i druge osobe“, a druga je stvar ponašati se prema invalidima kao takvim osobama. Neki ljudi reagiraju na isti način prema objektu stava kao i prema njegovu simbolu, a drugi ne; u prvom je slučaju predviđanje ponašanja iz stavova uspješno, a u drugom ono to nije.

Ovim istraživanjem je ustanovljeno: 1. da informacije vjerojatno mijenjaju stavove radnika prema invalidima, točnije rečeno prema njihovim simbolima, ali ne i prema mentalno retardiranim osobama

(bar ne u okviru informiranja kako je ono provedeno u ovom istraživanju) i 2. da postoje razlike u uspješnosti različitih medija pružanja informacija ber u odnosu na njihovu perceptibilnost. Daljim istraživanje, ali zasnovanim na drugačijem eksperimentalnom nacrtu, trebalo bi ustanoviti u kojoj su mjeri realna ponašanja prema objektu stava u skladu sa stavovima prema njihovim simbolima, a isto tako i analizirati načine utjecaja na ponašanja.

9. ZAKLJUČCI

Ispitivanjem stavova radnika u četiri velike industrijske organizacije udruženog rada na području grada Zagreba prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, utjecaja informacija na promjene stavova i relativne uspješnosti različitih načina informiranja radnika ustanovljeno je slijedeće:

1. Stavovi radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, kako su izraženi indikatorjima stavova, protežu se na kontinuumu povoljnost - nepovoljnost, pri čemu se povoljnost odnosno nepovoljnost stavova ocjenjivala prema mjeri u kojoj su u njima dolazile do izražaja integracijske odnosno segregacijske tendencije prema takvim osobama. U prvom ispitivanju stavova ispitanici kako eksperimentalnog tako i kontrolnog uzorka u nizu varijabli - indikatora stavova pokazivali su relativno visoke postotke nepovoljnih odgovora (iako je bilo i obratnih slučajeva), što je izraz kako određenih društvenih predrasuda tako i dijelom uobičajene društvene prakse u rehabilitaciji i zapošljavanju invalidnih i mentalno retardiranih osoba.

2. U prvom ispitivanju radnika stavovi ispitanika kontrolnog uzorka bili su značajno povoljniji od stavova ispitanika eksperimentalnog uzorka. Taj se nalaz

objašnjava prihvatljivom hipotezom da su povoljniji stavovi ispitanika kontrolnog uzorka povezani s višom razinom njihova obrazovanja. Neki podaci unutar projekta „Evaluacija načina formiranja javnog mnijenja o invalidima“ podupiru tu hipotezu.

3. Stavovi radnika prema invalidima (a to u kontekstu ovog istraživanja znači: prema slijepim, gluhim i tjelesno invalidnim osobama) u oba su uzorka značajno povoljniji nego prema mentalno retardiranim osobama. Taj je nalaz vjerojatno dijelom izraz slabijeg poznavanja takvih osoba, a dijelom izraz nekih aspekata stvarnog stanja.

4. Nakon eksperimentalno ubačenih informacija o invalidima i o mentalno retardiranim osobama u eksperimentalnom uzorku ustanovljeno je drugim anketiranjem da su se stavovi oba uzorka poboljšali, ali u znatno većoj mjeri u eksperimentalnom uzorku, i samo prema invalidima, ali ne i prema mentalno retardiranim. Na taj način razlika u povoljnosti stavova između oba uzorka prestala je biti statistički značajna, što opravdava prihvaćanje hipoteze da informacije djeluju na promjenu kognitivne komponente stavova, a time i na same stavove.

5. Nađeno je, da se u drugom anketiranju s obzirom na različite izvore informacija o invalidima i mentalno retardiranim osobama oba uzorka međusobno značajno ne razlikuju, a da sveukupnoj diskriminaciji u najvećoj mjeri doprinose eksperimentalno ubačene informacije putem tvorničkih novina, razglasa i predavanja stručnjaka u eksperimentalnom uzorku.

6. S obzirom na redoslijed veličina korelacija eksperimentalno ubačenih informacija s diskriminativnom funkcijom i s

obzirom na postotke njihova percipiranja različiti načini informiranja mogu se po uspješnosti poredati na slijedeći način: 1. tvorničke novine; 2. tvornički razglas; 3. predavanja stručnjaka u radnoj organizaciji. Pouzdaniji podaci o uspješnosti različitih načina informiranja u formiranju stavova dobit će se eventualno regresijom faktora stavova na manifestni prostor različitih izvora informacija, što će biti objavljeno u jednom od slijedećih izvještaja iz ovog projekta.

7. Da bi se potpunije shvatio doseg iznesenih zaključaka i ocijenio oprez s kojim ih treba prihvatiti, potrebno je uo-

čiti razliku između percepcije informacija i njihova djelovanja na stavove. Taj odnos nije jednostavan ni jednoznačan jer ovisi o vrsti stava i njegovim motivacijskim silama. S druge strane, predikcija ponašanja na temelju poznavanja stavova također nije jednostavna ni uvijek sigurna jer se redovito ispituju stavovi prema simbolima objekata stava, a ne prema samim objektima. Drugačije zasnovanim eksperimentalnim nacrtom bit će potrebno ispitati u kojoj su mjeri realna ponašanja prema objektu stava u skladu sa stavovima prema njihovim simbolima, a isto tako analizirati načine utjecanja na ponašanje.

LITERATURA

1. Adams-Weber, J.R.: Cognitive complexity and sociability. *Brit. J. of Soc. and Clin. Psychology*, 1969, vol. 8, 3, str. 211-216.
2. Allen, F.H. i Pearson, G.H.J.: The emotional problems of the physically handicapped child. *Brit. J. of Medical Psychology*, 1928, 8, str. 212-235.
3. Bartel, R.N. i Guskin, S.L.: A handicap as a social phenomenon. U: Cruickshank W. (ed.): *Psychology of exceptional children and youth*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1971.
4. Bieri, J.: Cognitive complexity and personality development. U: Harvey O.J. (ed.): *Experience, structure and adaptability*. Springer, New York, 1966.
5. Box, G.E.P.: A general distribution theory for a class of likelihood criteria. *Biometrika*, 1949, 36, str. 317-346. (Prema Cooley i Lohnes, ref.br.7).
6. Cattell, R.B.: Naučna analiza ličnosti. Beogradski izdavački zavod, Beograd, 1978. (Prijevod s engleskog).
7. Cooley, W.W. i Lohnes, P.R.: *Multivariate data analysis*. Wiley and Sons, New York, 1971.
8. Gasson, W.: Psychopathological environmental reaction to congenital defect. *J. of Mental and Nervous Disease*, 1966, 142, str. 453-459.
9. Katz, D. i Stotland, E.: A preliminary statement to a theory of attitude structure and change. U: Koch S. (ed.): *Psychology: A study of a science*. Vol. 3. Mc Graw Hill Book Company, New York, 1959.
10. Kovačević, V., Mejovšek, M., Novosel, M., Stančić, V.: Povezanost karakteristika ličnosti i stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. *Defektologija*, 1980, br. 1-2, str. 67-88.
11. Lukoff, I.F. i Whiteman, M.: The social sources of adjustment to blindness. *Amer. Found. for the Blind. Research Series*, 21, New York, 1969.
12. Mejovšek, M., Kovačević, V., Stančić, V., Novosel, M.: Povezanost karakteristika socijalnog statusa radnika i stavova prema invalidima i mentalno retardiranim osobama. *Defektologija*, 1980, br. 1-2, str. 15-106.

13. Meng, H.: Zur Sozialpsychologie der Körperbeschädigten: Ein Beitrag zum Problem der praktischen Psychohygiene. Schweizer Archiv für Neurologie und Psychiatrie, 1938, 40, str. 328-344.

14. Podeanu-Czehofsky, I.: Is it only the child's guilt? Some aspects of family life of cerebral palsied children. Rehabilitation literature, 1975, Vol. 36, 10, str. 308-311.

15. Stančić, V.: Teorija i praksa odgoja, obrazovanja i rehabilitacije osoba s oštećenjima kao funkcija društveno-ekonomskog razvoja. Defektologija, 1977, 2, str. 40-50.

16. Stančić, V., Tonković, F., Zovko, G.: Profesionalna integracija slijepih. Fakultet za defektologiju, Zagreb, 1979.

17. Wright, B.: Physical disability - A psychological approach. Harper, New York, 1960.

ATTITUDES CHANGES TOWARDS PEOPLE WITH SOMATOPSYCHOLOGICAL IMPAIRMENTS IN RELATION TO INFORMATIONS

Summary

The main aim of this study was to ascertain whether the relevant informations changed worker's attitudes toward the persons with somatopsychical impairments. Comparing the attitudes of the experimental with the control sample of workers it was ascertained that experimentally administered informations in the experimental sample changed in the favourable sense its attitudes toward blind, deaf and physically impaired persons, but not toward mentally retarded people. The informations in the experimental sample were mediated by means of factory newspaper, factory broadcasting, and by means of lectures of professional people. It was found out that the most efficient was factory newspaper. The statistical data analysis was carried out through Colley-Lohnes MANOVA and DISCRM program.